

A kilátótorony meg a környéke

JEGYZETEK SZŐCS GÉZA ÚJ VERSESKÖNYVÉRŐL

Az elmarasztalás és megbélyegzés legújabb divatszava mifelénk az *eklekticizmus*. Ha szótári jelentését nézzük, bizony jókora főbeközlintásnek beillik: „1. *fil* egymástól eltérő, összeférhetetlen nézetek, elméletek elvtelen összekeverése v. összeegyeztetése. 2. *irod, műv, zene* különféle korok és stílusok jegyeit vegyesen alkalmazó, kevés önálló elemet tartalmazó irányzat, 3. elméleti következtelenség” (Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Bp. 1976.); „(a görög eklogein, »kiválogatni« szóból): egymáshoz nem illő vagy egyenesen ellentétes tartalmi-formai elemek egymáshoz illesztése a műalkotásban; a mű belső egységének hiánya. (...) általában az *epigon-ság* speciális változatának tekinthető, amikor az utánzó nem egyetlen alkotót utánoz, illetve nem egy meghatározott stílust imitál, hanem egyszerre többet” (*Esztétikai kislexikon*, Bp. 1969.)

Mi az, ami oly könnyen félrevezeti mai kritikusaink egy részét? Az, hogy az eklekticizmusnak nem az egysíkú, szimpla, kopár, szintelen, éktelen és monomániás egyöntetűség az ellenkezője — nem az tehát, aminek öntudatos vagy kissé öntudatlan képviselőjeként lépnek föl a szürkeség radikalistái. Az eklekticizmus pozitív ellentéte (és amennyiben az eklekticizmus csakugyan merő negatívum, milyen egyéb ellentéte lehetne, mint „pozitív”?): a *komplexitás*. A főnti lexikoncikkék szóhasználatát alkalmazva: komplexitás az egymástól eltérő, látszólag összeférhetetlen, vagy sokáig összeférhetetlennek hitt nézetek elvszerű összeegyeztetése; különféle korok és stílusok jegyeit vegyesen alkalmazó, s a vegyítés módjával önállóvá szilárduló stílus, az elméleti következtetesség jegyében. Ahogy a természettudományban a keveréknek: vagy elegynek nem az egyféle anyagból álló elem a dialektikus fogalompárja, hanem a vegyület, úgy az eklektikus művészetnek nem a formaszegény, gondolatszegény mű, hanem a komplexen gazdag műalkotás az antitézise.

Komplexitás jellemzi líratörténetünk számos kiemelkedő életművét Balassitól napjainkig — mindazokét, akik hagyomány és újítás egységében fogták föl tevékenységüket. Ez jellemzi a világirodalom közismert műalkotásait is, Dantétól T. S. Eliotig és Vergiliustól James Joyce-ig. Céлом nem az, hogy olyan műveket védelmezzek, amelyek valóban rászolgáltak az „eklekticizmus” szóra, hanem kísérlet, annak a tévhitnek az eloszlatására, hogy a stílustörténet sokféle rétegeből építkező, akár montázszerűen szerkesztő költők, írók föltétlenül eklektikusok volnának. Együttal: jelzése annak, hogy az ilyen, művelődéstörténetben gondolkozó művész — szerencsés esetben — éppenséggel az eklekticizmus ellenkezőjét valósíthatja meg: a komplexitást.

A *Kilátótorony és környékével* második kötetes költővé előlépett marosvásárhelyi Szőcs Géza szerencsésen oszlatja el azokat az aggályokat, hogy eklekticizmus miatt kellene őt elmarasztalni. Jó úton halad afelé, hogy annak ellenkezőjét, a komplex költészet reá méretezett változatát teremtsen meg.

Milyen szervező erő szükséges ahhoz, hogy ez csakugyan megvalósuljon? — Szőcs Géza segít nekünk válaszolni e kérdésre, mely óhatatlanul akadémiakussá válik, ha megrekedünk vele az általánosságok szintjén. Gyakorlatban bizonyítja be, hogy a stílustörténeti hagyomány számtalan változatának felhasználása, a „vegyítés”, a szerkesztés módja nem pusztán valamilyen stílussteremtő ötlet vagy találmány dolga, hanem sokkal több annál. (Egyetlen ötlet, melyet következetesen visz végig a költő egész kötetén vagy akár egész életművén, még nem egyéniség, csupán annak egyetlen jegye, esetleg vezérmotívum.)

Szöcs Géza esetében — mint annyi más esetben — stíluszervező jelentőségű, hogy mit tart fontosnak a világ dolgai közül, milyen történelmi, kultúratörténeti, társadalmi, lételméleti kérdésekre keresi a választ és hogyan.

Korántsem mindegy — és éppenséggel a stílusteremtés szempontjából sem közömbös —, hogy valamely művészegyeniségben mit ismerünk föl: kultúrában, illetve kultúrákban gondolkozik-e vagy életformákban? Történelmi folyamatban-e vagy történelmi állapotban? Társadalomban vagy nemzetben? — és így tovább. Mindezek együttesen is jellemezhetik; s jól tudjuk, milyen károkat okozhat, ha a történelmi helyzetnek nem megfelelően jut előnyhöz valamely szempont. Arra gondolok, hogy számos művésznünk és gondolkodónk elkövette már azt a hibát, hogy például a társadalmi haladást szolgálva elhanyagolta a nemzeti szabadság feladatát, vagy ellenkezőleg, a nemzeti függetlenség szolgálatában másodrendűvé degradálta a társadalmi haladást, az osztályszempontokat, olyan történelmi helyzetben, amikor a két követelmény egyensúlyára különösen kellett volna ügyelni; sőt, föltételezem, hogy vannak időszakok, amikor hallatlanul fejlett erkölcsi, egyszerűsített taktikai érzék szükséges ahhoz, hogy valaki, különleges helyzetfölismerő képesség birtokában, az egyiket tudatosan a másik fölé helyezve munkálkodjék —, az mindenesetre bizonyos, hogy például Illyés Gyula helyesen járt el, amikor a háború előtt, alatt és a földosztás idején a társadalmi, később pedig a nemzeti szempontokat részesítette előnyben, körülbelül úgy, ahogy a nemzetiség kérdése a demokrácia kérdésévé alakult át.

Mi történik, ha nemzetiségi helyzetben él egy költő, abba „csöppen bele”, abba születik és abban nő fel, tapasztalván e helyzet általános és különös hátrányait? Úgy gondolom, ilyen esetben a nemzet kategóriája egyúttal maga is társadalmi kategória lesz — nevezetesen: a költő a nemzeti, nemzetiségi egyenjogúságnak, a demokrácia e fontos részterületének lesz elkötelezettje.

Szöcs Gézánál azonban ez — mint még sok minden — nem ilyen egyszerű.

Minden tipológia: egyszerűsítés. Ebből következik, hogy csupán az igazság egyik felét mondhatom ki ezzel: Szöcs Géza — eltérően például Tandori Dezsőtől vagy Dobai Pétertől — nem életformákban, hanem kultúrákban gondolkodik (és ebben például Oravecz Imréhez vagy Kiss Annához hasonlítható). Az igazságnak ez azért a fele csupán, mert azok a költők, akik művelődéstörténetben gondolkodnak, akarva-akaratlanul szembekerülnek az időtényezővel, annak ontológiai, társadalomtörténeti vagy egyéb vonatkozásával.

Szöcs Géza elragadó tehetség, egyike azon keveseknek, akikre nyugodt lélekkel mondhatja az ember: végre egy fiatal költő; végre egy költő, akinek nem az minden érdeme, hogy húszévesen verset tud írni, hanem mindjárt azzal a vállalkozással kezdi, hogy „megoldja” a költészettan, a nemzetiségi létezés, a művelődéstörténet, az örökifjúság és a jövőbelátás minden kérdését.

Költészettani nyilatkozatában — mely fölé egy avantgardista proklamációval a régi szép időkből — olyan költői nyelv programját hirdeti meg, amely az ősműveltséget idézheti emlékezetünkbe. E program igazi értékét nem is ebben az aggálytalan szellemi kalandvágban látom. Hanem abban, hogy a modernista vagy utópista bombasztok ürügyén életbevágóan fontos gondolatokat mond ki. Látszólagos szerénytelensége, harsánysága mögött a bölcsesség alázata rejlik, hiszen — miközben meglepő kijelentéseitől és első olvasatra talán szürreálisnak ható metaforáitól csakúgy kapkodjuk a fejünket — egy tanulni vágyó, bámulatosan művelt, okosan és módszeresen építkező szellemi ember sorakoztatja föl tanítómestereit Arisztotelésztől Roger Baconig, Heltai Gáspártól Várkonyi Nándorig és Hérakleitosztól G. Steinerig — itt nincs kalandorság, csak kaland: hajóépítés, tudományosan pontos navigálás, az ismeretlen partok bemérése... Jó vele együtt utazni.

Persze, hogy minél inkább utópisztikus valakinek a gondolkodása, annál nagyobb lesz az igénye arra, hogy a „tudományos pontosság” látszatát megteremtse. Szöcs Géza műveiben a művelődéstörténet és a társadalmi közállapot fölismerése áll aranyfedezetként a képzeletgazdag nyelvi tűzijáték mögött. Igen, van mutatvány is; van sok humor, van dühös szarkazmus, kamaszos hetykeség. De van olyan felelős program is, amelyet csak a cinizmustól mentes, romlatlan fiatalság adhat (szeren-

csére nemcsak az alig huszonöt éves Szöcs Géza korosztályában találhatunk ilyeneket). Ha G. Steiner szavaival ad programot — hát adjon az övével; a mai költészet kisajátító montázstechnikájától korántsem idegen az a módszer (ez sem eklekticizmus!), hogy mások szövegéből kivágott részletekkel mondja ki a „szerző” a legfontosabbat. (Talán nem hiabavaló megemlítenem: Orbán Ottó nemrég egy García Márquez-részlettel nyert Graves-díjat... megérdemelten.) Költészettani írásában mondja Steinerrel: „A folyamatosan átértelmezett múlt jelenbe csap át. A valódi múlt elhallgatása, a holtak eltüntetése, a nemkívánatos nevek, a nemkívánatos tettek és a nemkívánatos gondolatok eltörlése nemcsak a gyászra teszi képtelenné az embert, hanem arra is, hogy igazságot szolgáltatasson a holtaknak. A fasizmus az embert egy visszhang nélküli tájba száműzte.”

Szöcs Géza úgy szemléldődik a műveltségtörténeti múlt felé magasodó „kilátótoronyból”, mint aki tudja, hogy ötszáz év múlva ő is őse lesz valakiknek. Éppúgy utódkereső, mint őskereső — kétszeresen tagadja, hogy egy kultúrát ki lehet pusztítani. „Egy kultúra nem pusztulhat ki. A régi egyiptomiak is élnek még, ha húszan is, ha huszonöt is, de élnek. És saját nyelvükön beszélnek. És párhuzamosan a mi civilizációnkkal, tipológiai lehetőségeiket kiélő kultúrák és zűrzavaros barbár periódusok váltakozásával, ott fejlődött mellettünk titokban egy másik, Sumertől Cuzcóiig mindent magábaolvasztva-továbbfolytató kultúra saját intézményeivel, találmányai-
val, irodalmával és építkezéseivel.”

Félreértene Szöcs Gézát, aki politikai allegóriákat sejtene munkáiban. Egyrészt: nyíltan beszél, a világ bármely progresszív közössége által helyeselhető hangnemben és szándékkal. Másrészt: kultúramegőrző, hagyományörző programja és utódkereső szándéka szorosan összefügg a költői világképével, melynek a politikum csupán egy részét — igaz, stílusmeghatározóan fontos részét — jelenti.

Anélkül, hogy közvetlen stílustörténeti rokonságot föltételeznék közte és Nemes Nagy Ágnes között, úgy érzem, az az őskori üzenetet közvetítő „paleolit távirat” olvasható ki az ő verseiből is, amelyet oly érzékletes közelségbe hozott hozzánk Nemes Nagy Ágnes. De egészen más módon, egészen más eszközökkel dolgozik a fiatal erdélyi költő: kevesebb fegyelmezettséggel, tömörséggel — viszont sok játékosággal és humorral. A játékba beléfelejtkezve, tehát a lehető legkomolyabban képze-
li el a lukréciuszi képecskeelméletet, hogy úgy beszélhessen a létről, mintha a tudatról beszélne és viszont —, vagyis materializálja az anyagtalan gondolatot és spiritualizálja az anyagi, fizikai léte-
zést: „kipereg szememen számon és füle-
men keresztül, mint a háromnyakú homokórából, kipereg minden egyes eidolon belőlem, a dolgok mindenik kis hasonmása kipereg, amely énbennem hullott, leválva a tárgyakra, mint a gőz vagy az illat, és utoljára ezek a szavak hullanak ki fogaim közül” stb. Másutt: „És lesz úgy, hogy szavaim színtelen üveggolyóként fognak patogni a föld tetején, és lesz úgy is, hogy puszkagolyóként ütök át az emberek fejét, hogy gondolattá világosodjanak benne.”

Hogy ki mindenkitől tanult? — Fölsorolni is hosszadalmas volna. Egy fiatal tehetségnek jót tesz, ha minél több tanítómestert választ. (A mi dolgunk, olvasóké, hogy aztán az eklektikus művésztől, a poliepigontól megkülönböztessük a komplexitás emberét.) Mármost próbáljuk figyelembe venni a következőket. Ha valaki rengetegféle stíluselemet használ föl műveiben, akkor nem kell őt mindazokhoz hasonlítanunk, akiktől egy-egy motívumot kölcsönvesz; csupán azt kell mesteréhez tekintenünk, aki ebben a gyűjtésben, komplexitásban példát adott neki. A kör így jócskán le is szűkül, főként Eliotra, Poundra, Joyce-ra, Szentkuthyra és Weöresre. A *bhutani sárkányfejedelem* például fölidézi bennem Weöres néhány poémáját, például a *Néma zenét*. Vannak olyan kompozíciói is — például a szellemes ötleten alapuló *Nézőpontok, avagy a versíró fekete ember* —, amelyek Marsall László „térképverseire” emlékeztetnek, azokra, melyek nem kifejezetten képversek, de a szöveg mellett — között — az ábrákkal gazdagított vers tipográfiai képe is a szerkezet fontos elemévé válik.

A jelrendszer kitágítása, a megszokott, írott szöveg elegyítése kottajegyekkel illetve ábrákkal, szellemesen mutatkozik a *Levél Burgosba, Angel Otaeguinek s az*

Elődök című poemában is. Egészen világosan arról van szó az előbbiben, amit a cím ígér; ezúttal sem politikai allegóriával állunk szemben —, de az a vonatkozás, amit Illyés Gyula publicisztikáiból és verseiből is ismerünk, oly nyilvánvaló, hogy itt sem jogos valamiféle „rejtjelességre” gondolni: „és baszknak születni Spanyolországban bizony nem életbiztosítás”; „tudom, hogy baszknak születni Spanyolországban — hajjaj, jobb nem beszélni róla”. Ennyit a nemzetiségi helyzetről.

Elképzelni valami nagyon elvontat és kézzelfoghatóan élénk varázsolni: ez Szőcs Géza legfőbb költői tudása, akár a régműltből, akár az anyagtan és időtlen absztrakciók világából merít. *Felicián* című verse — sok mással együtt — a képzelet észvidító játéka: az Antarktison jégkocka alakban kiásott „Déli Sarok” otthon, az asztalra dobva vajon a Déli Sarok? S mi van akkor a helyén? — Ilyesféle kérdésekkel szívesen játszunk el, akárcsak azzal, hogy a *Nézőpontok*... két „hőse” közül egyik az északi, másik a déli földtekén áll, egy képzeletbeli átlós vonallal tehát a talpukon összeköthető a testük tengelye... S nemcsak a képzelet játéka ez, hanem az abszurd (?) ötlet létfilozófiai komolyságú mérlegelése is; Szőcs Géza versei annyiban föltétlenül hasonlítanak az avantgarde lírára (itt Kassákot, Bretont, Tamkó Siratót és a fiatal Majakovszkijt egyaránt említhetjük), hogy egyszerre halálos komolysággal mondja ki abszurdításait és ingerel nevetésre — igen, az avantgarde sokszor nem más, mint a humorérzék „befogása” komoly dolgok üzemeltetésére. A régebbi avantgardisták (mondhatjuk így is: az avantgardisták) néha sértődötten vagy csodálkozva tapasztalták, hogy nyilvánosan felolvasott műveiken harsányan nevet a közönség, holott nemcsak rajta, hanem általa is nevetettek. Azt hiszem, a mai költő — amennyiben az avantgarde *hagyományából* — vagy onnan is — indul ki, tudatosan vállalja szavainak humorisztikus hatását, s nemigen fordul elő, hogy verseinek felvidámult visszhangját megtagadja. (Elképzelhetőnek tartja valaki, hogy Kassák „humorból” beszélt a feje fölött elrepülő nikkell számovárról? Aligha.)

Szőcs Géza esetében a humor: „érintés”, a dolgok szavakkal érintése, a valóság, a múlt vagy a jövő testközeli érzékelési módja. Önmagában ez nem volna több, mint egészséges és ígéretes tehetség, jó tájékozódás például Joyce vagy Szentkuthy irányában. Szőcs Géza azonban világos helyzetismeretű és fejlett valóságérzékű, nemzetét s annak múltjait elsősorban *kultúrának* tekintő költő. Gyengébb versei sem fölöslegesek, mert a bennük mutatott ötletgazdagság, nyelvi fantázia nem pazarlódik hiábavaló trükkökre —, egyetlen szándék munkál mindenütt, az, hogy a közhelyek embertelenségét leküzdje az időtálló művelődéstörténeti értékek felcsillantásával, közben mindig meglepetést szolgáltatva.

Figyelembe véve azt is, hogy milyen ugrásszerű fejlődés tapasztalható előző kötetete, a *Te mentél át a vizen?* verseihez képest, s hogy Illyés mellett az utóbbi évek legfontosabb versét írta meg a nemzeti megmaradás tárgykörében (*Kérdések a XXVI. század költőihöz*) — Szőcs Gézára most már igencsak figyelünk kell.